

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854, OMUİFD Aralık 2023, 55: 627-650

Russell ve Kozmolojik Argüman: Açıklayıcılık Açısından Teizm-Ateizm

Russell and Cosmological Argument:
Theism-Atheism in Terms of Explanatory Power

Dr. Fatma Nur AĞCA¹

· fatmanur.arslan88@gmail.com · ORCID > 0000-0002-3725-0498

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 07 Eylül/September 2023

Kabul Tarihi/Accepted: 12 Aralık/December 2023

Yıl/Year: 2023 | **Sayı – Issue:** 55 | **Sayfa/Pages:** 627-650

Atıf/Cite as: Ağca, F. N. "Russell ve Kozmolojik Argüman: Açıklayıcılık Açısından Teizm-Ateizm"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 55, Aralık 2023: 627-650.

RUSSELL VE KOZMOLOJİK ARGÜMAN: AÇIKLAYICILIK AÇISINDAN TEİZM-ATEİZM

ÖZ

Leibniz'in kozmolojik argümanı, yeter neden ilkesine dayanarak olumsal varlıkların var olmasından zorunlu bir varlığın var olduğu sonucunun çıkarılmasını hedefler. Buna göre, varlığının açıklaması kendisinde bulunmayan olumsal varlıklar, varlıklarının açıklanabilmesi için zorunlu bir varlığa ihtiyaç duyarlar. Bertrand Russell ise olumsal varlıkların bütününe birden bir açıklama arayışı içerisine girmenin anlamsız olduğunu ve meşru olmadığını savunur. Bu çalışmada, Russell'ın Leibnizci kozmolojik argümana yönelttiği eleştiriler değerlendirilmiştir. Öncelikle Russell'ın zorunlu varlık kavramının bir anlamının olmadığı düşüncesi irdelenmiştir. Daha sonra ise Russell'ın âlemin tek tek parçalarının bir nedeni olmasından bütününe bir nedeni veya açıklaması olması gerekmediği tezi eleştirel bir biçimde ele alınmıştır. Russell'ın bu kategorik yargısının ele alınması, ateizmin açıklayıcılığının ve rasyonelliğinin değerlendirilmesi açısından önemlidir. Diğer yandan, teizmin âlemin varlığı için talep ettiği yeterli açıklamanın ateistik bir çerçevede verilip verilemeyeceği ise tartışmalıdır. Bu makalede, âlem için yeterli açıklama talebine teistik bir çerçevede uygun ve makul bir karşılık verilebileceği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din Felsefesi, Tanrı, Âlem, Yeter Neden İlkesi, Bertrand Russell.

RUSSELL AND COSMOLOGICAL ARGUMENT: THEISM-ATHEISM IN TERMS OF EXPLANATORY POWER

ABSTRACT

Leibniz's cosmological argument aims to deduce the existence of a necessary being from the existence of contingent beings, based on the principle of sufficient reason. According to this argument, contingent beings, whose explanation is not found within themselves, require a necessary being for their existence to be explained. In contrast, Bertrand Russell argues that seeking an explanation for the totality of contingent beings at once is meaningless and illegitimate. This study evaluates Russell's criticisms of the Leibnizian cosmological argument. Firstly, Russell's idea that the concept of a necessary being has no meaning is examined. Subsequently, Russell's thesis that the whole does not need a cause or explanation just because its individual parts have causes is critically discussed. The considera-

tion of Russell's categorical judgment is important for the assessment of the explicative power and rationality of atheism. On the other hand, the question of whether a sufficient explanation demanded by theism for the existence of the universe can be provided within an atheistic framework is debatable. This article argues that a suitable and reasonable response to the demand for a sufficient explanation for the universe can be provided within a theistic framework.

Keywords: Philosophy of Religion, God, Universe, The Principle of Sufficient Reason, Bertrand Russell.

GİRİŞ

“Tanrı vardır” önermesinin epistemik olarak haklı çıkarılıp çıkarılamayacağı sorunu, bizi ilk etapta Tanrı'nın varlığının çıkarımsal yolla kanıtlanıp kanıtlanamayacağı sorununa götürür. Âlemin varlığı başlı başına açıklama gerektiren bir olgu ise en iyi ve güçlü açıklamayı teizm mi yoksa ateizm mi vermektedir? Teistik tasavvurda olumsal âlemin varlığı için en iyi açıklamayı Tanrı verirken ve aynı zamanda âlemin varlığı Tanrı'nın varlığı için güçlü bir argüman olarak kabul edilirken, ateistik tasavvurda âlemin tümü için bir açıklama arayışı meşru bir talep olarak kabul edilmemektedir. Bu çalışmada Gottfried Wilhelm Leibniz'in (ö. 1716) formüle ettiği kozmolojik argümandan hareketle teizmin açıklama gücü değerlendirilecektir. Diğer yandan, Russell'in (ö. 1970) bu argümana yönelttiği eleştiriler bağlamında ise ateizmin bir açıklama gücünün olup olmadığı ele alınacaktır.

Leibniz'in metafiziğinde âlemin yaratılışı ve âlemin yaratıcısı olarak Tanrı merkezî bir yer tutmaktadır.^[1] Leibniz'in metafiziğine anlam katması bakımından, Tanrı ve kendisinin felsefî sistemini dayandırdığı yeter sebep ilkesi kayda değer görünmektedir. Leibniz'e göre, âlemin ezeli olduğu varsayılsa bile, âlemin dışında ve nihâi bir neden/açıklama olarak Tanrı'nın varsayılması kaçınılmazdır.^[2] Âlemin olumsal olması, açıklamaya ihtiyaç duyması için yeterli bir sebeptir. Diğer yandan, âlemin bir açıklama gerektirmesi noktasında Leibniz ile aynı görüşte olmayan pek çok düşünürden söz edilebilir. David Hume (ö. 1776) ve Immanuel Kant (ö. 1804) ile başlayan metafizik eleştirisi ve teistik argümanları çürütme teşebbüslerinden sonra mantıksal pozitivistler ile başlayan süreçte bütün teolojik önermelerin anlamsız (*meaningless*) olduğu öne sürülmüştür. Metafizik karşıtlığı ile ön plana çıkan, bilimsel bir dünya anlayışını öngören mantıksal pozitivistin oluşmasında ve gelişmesinde Russell'in bilgiyi tecrübeye dayandıran ampirist

[1] Nicholas Rescher, *Leibniz: An Introduction to His Philosophy* (Aldershot, Hampshire: Gregg Revivals, 1993), 13.

[2] G. W. Leibniz, “On the Ultimate Origination of Things”, *Philosophical Essays*, ed. Roger Ariew & Daniel Garber (Indianapolis & Cambridge: Hackett Publishing Company, 1989), 150.

epistemolojisinin doğrudan veya dolaylı etkisinden bahsedebiliriz.^[3] Kendisi mantıksal pozitivist olmayan Russell, bütün teolojik çıkarımların anlamsız olduğu ve Tanrı'nın varlığı için rasyonel çıkarımların anlamsız olduğu noktasında mantıksal pozitivistlerle aynı görüşü paylaşırsa da Tanrı'nın varlığı ile ilgili birtakım soruların anlamsız olduğu noktasında hemfikirdir. Sözgelimi, Russell için de “Âlem neden vardır?” veya “Neden bazı şeyler yok değil de var?” gibi sorular bir anlam ifade etmemektedir. Âlemdeki tek tek şeyler için bu soruyu sormak anlamlı olabilir, fakat âlemin bütünü için sorulduğunda bu soru anlamını yitirmektedir.^[4] Denilebilir ki, Russell'ın genel olarak rasyonel teolojinin ve metafiziğin anlamsızlığını savunduğu söylenemez. Ancak bilgiyi duyuşsal tecrübe ile sınırlandırması onun bazı kavramları kendisinin de benimsediği modern mantıkta anlamlandırmasını güçleştirmektedir.^[5]

Kozmolojik argüman, her insanın kavrayabileceği âlemdeki birtakım olguların varlığından hareket ettiğinden öncüllerinin açıklığı ve argümandaki akıl yürütmenin akla yatkınlığı nedeniyle teistik argümanlar içerisinde özel bir yere sahiptir. Leibniz'in kozmolojik argümanı, tecrübe ettiğimiz âlemin bir açıklamasının olması gerektiği şeklinde oldukça temel bir sezgiden hareket etmektedir. Âlemin ezeli olduğu düşünülse bile açıklaması için kendisi dışında bir neden olması gerektiği düşüncesi, bu argümanı diğer kozmolojik argümanlardan ayırmaktadır. Bu hâliyle zamansal başlangıçlı esas alan diğer kozmolojik argüman versiyonlarına yapılan eleştirilere de maruz kalmamaktadır. Bu nedenledir ki, söz konusu argümanın temel varsayımı olan yeter neden ilkesinin rasyonel, zorunlu ve *a priori* bir ilke olup olmadığı, bunun yanı sıra argümantatif yapısı pek çok çalışmaya konu edilmiştir.^[6] Biz de bu bağlamda Russell'ın Leibnizci kozmolojik argümana yönelttiği

[3] Mehmet Sait Reçber, “Günümüz Felsefe Akımları”, *Felsefe*, ed. Mehmet Bayraktar (Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2006), 404.

[4] Paul Edwards, “Introduction: The Existence of God”, *A Modern Introduction to Philosophy: Readings from Classical and Contemporary Sources*, ed. Paul Edwards & Arthur Pap (New York: The Free Press, 1966), 373-374.

[5] Bertrand Russell, “The Existence of God”, *Why I am not a Christian*, ed. Paul Edwards (London & New York: Routledge, 2004), 129-130.

[6] Leibniz'in kozmolojik argümanı ile ilgili Türkçe literatüre baktığımızda, bu argümana yeter neden ilkesi bağlamında yöneltilen eleştirileri ve âlemin bir bütün olarak olumsal olmayabileceği şeklindeki iki temel eleştiriyi etraflıca ele alan Zikri Yavuz'un “Kozmolojik Kanıt ve İki İtiraz” başlıklı makalesini zikretmemiz gerekir. Bk. Zikri Yavuz, “Kozmolojik Kanıt ve İki İtiraz”, *Kelam Araştırmaları* 11/1 (Ocak 2013), 201-220. Benzer şekilde Leibniz'in kozmolojik argümanını konu edinen Zeyneb Betül Sarıyıldız'ın “İmkân Kanıtı ve Yeter Neden İlkesi” başlıklı tezi de literatüre bu anlamda bir katkı sağlamıştır. Bk. Zeyneb Betül Sarıyıldız, *İmkân Kanıtı ve Yeter Neden İlkesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014). Diğer yandan, Batı düşüncesinde konu ile ilgili burada hepsini zikredemeyeceğimiz çok daha geniş bir literatür vardır. Burada özellikle William L. Rowe'un Leibniz'in kozmolojik yeter neden ilkesini değerlendirmek suretiyle ele aldığı “The Cosmological Argument and the Principle of Sufficient Reason” isimli makalesine dikkat çekebiliriz. Rowe, bu makalesinde yeter neden ilkesinin güçlü formunu savunmanın birtakım problemlere yol açtığını ve bu ilkenin herkesin kabul etmek zorunda olduğu metafiziksel bir ilke olmadığını ileri sürer. Ona göre, bu ilke ne analitik olarak ne de sentetik olarak zorunlu ne de *a priori* olarak bilinebilen bir ilkedir. Eğer kozmolojik argüman bu ilkenin

temel eleştirileri değerlendirecek ve teizmin veya ateizmin açıklayıcı gücüne katkı sunup sunmadığına yanıt aramaya çalışacağız.

Kozmolojik argüman, olumsal âlemin varlığından ve bu âlemin sahip olduğu birtakım niteliklerden hareketle Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaşmaya çalışır. Bu argümanın çeşitli versiyonlarında âlemden hareket etmek ortak olsa da söz konusu versiyonlar, âlemin sonradan olmasını veya olumsal bir yapıya sahip olmasını esas almasına bağlı olarak birtakım farklılıklar gösterir. Dolayısıyla, kozmolojik argümanın tek bir çeşidinden değil, pek çok çeşidinden bahsedilebilir.^[7] Bütün versiyonların temel hareket noktası, âlemin sonradan veya olumsal olduğu kabul edildiğinde, varlığı için kendisi dışında bir açıklamaya ihtiyacının olacağı düşüncesidir. Bu durumda, kozmolojik argümanı savunanlara göre, var olması gerektiği iddia edilen açıklama da ancak varlığı ezeli olan ve var olamamazlık edemeyen/zorunlu olan Tanrı olabilir.^[8]

İslam düşüncesinde Ebû Nasr el-Fârâbî (ö. 950) ve Ebû Ali el-Hüseyin b. Abdullah İbn Sînâ'ya (ö. 1037)^[9] atfedilen ve mümkün varlıkların varlığının açıklama-

güçlü formunu gerektirirse, bunun Tanrı'nın varlığı için bir argüman olduğu rasyonel bir biçimde iddia edilemez. Aynı şekilde, bu argümanın sonucu öncüllerinin doğru olduğunun bilinmesini gerektiriyorsa, kozmolojik argümanın Tanrı'nın varlığı için bir argüman olduğunu kabul etmek de zorunlu görünmemektedir. Bk. William Rowe, "The Cosmological Argument and the Principle of Sufficient Reason", *Man and World* 1/2 (Mayıs 1968), 289-290. Rowe, "Two Criticisms of the Cosmological Argument" isimli makalesinde de kozmolojik argümana yönelik iki temel itirazı ele alır. İlk itiraz, sadece toplamın üyelerine atfedilebilecek bir niteliği (nedeni veya açıklaması olmak gibi) sonsuz toplama atfetmek şeklindedir. Bu itiraz bizim de ele alacağımız ve Russell'in kategori hatası olarak nitelendirdiği itirazdır. İkinci itiraz ise kozmolojik argüman savunucularının ilk hatayı işleyerek toplamın üyeleri hakkındaki bir önermeden toplamın kendisi hakkında çıkarımda bulunmasına yöneliktir. İleride de görüleceği üzere Rowe'un bu konudaki yaklaşımı neden kavramının bütüne uygulanıp uygulanmayacağı meselesine farklı bir çözüm getirmiştir. Bk. Rowe, "Two Criticisms of the Cosmological Argument", *The Monist* 54/3 (Temmuz 1970), 441-459.

[7] Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2007), 39.

[8] Copleston (ö. 1994), Russell ile olan tartışmasında varlığın açıklamasının var olamamazlık edemeyen bir varlıkla açıklanabileceğini savunur. Bk. Russell, "The Existence of God", 127. Bu tasavvurun klasik teizmde genel olarak öne sürülen tasavvur olduğunu iddia edebiliriz. Tanrı'ya her şeye güç yetirme, her şeyi bilme, mükemmel bir biçimde iyi olma, ezeli olma ve kendindenlik gibi sıfatlara *özel olarak* sahip olan zorunlu varlık olarak tanımlamak, "mükemmel varlık teolojisi" denilen yöntemin bir gereğidir. Klasik teizmde Tanrı'nın varlığı ve sıfatları hakkında konuşurken mükemmel varlık teolojisinin uygun bir çerçeve sunduğunu öne sürmek mümkündür. Ayrıntılı bilgi için bk. Thomas V. Morris, "Perfect Being Theology", *Noûs*, 21:1 (1987), s. 25. Ayrıca Tanrı ve mükemmellik konusunda yapılmış kapsamlı bir çalışma için bk. Müntheha Beki, *Tanrı ve Mükemmellik* (Ankara: İlahiyât, 2022).

[9] Fârâbî, Tanrı'ya "İlk Var Olan" olarak tanımlar ve O'nun "diğer bütün var olanların İlk Sebebi" olduğunu ifade eder. Tanrı, en üstün varlık olması bakımından diğer varlıklara öncelik teşkil eder. O, aynı zamanda var olmaması düşünülemeyen ve varlığı için bir neden düşünülmesi de imkânsız olmalıdır. Bk. Fârâbî, *İdeal Devlet*, çev. Ahmet Arslan (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 3-4. Mümkün varlıkların varlığını bir başka sebepten alması gerektiğine dayanan bu argümanın tahlili için ayrıca bk. Necip Taylan, *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 2013), 118-119. İbn Sînâ da argümanını mümkün ve zorunlu varlık ayırımına dayalı olarak geliştirir. Ona göre, zâtı gereği zorunlu olan varlığın sebebi/illeti bulunmazken, zâtı gereği mümkün olan/zorunlu olmayan varlıkların varlıkları ve yokluk-

masının zorunlu bir varlığa dayanması gerektiğini öngören imkân deliline benzer bir yaklaşımı, Leibniz'in yeter neden ilkesine dayanan kozmolojik argümanında görebiliriz. Leibniz, herhangi bir şeyde veya o şeyin bütününde o varlığın nihâî açıklamasının veya neden var olduklarına dair yeter nedenin bulunamayacağını ileri sürer. Sözgelimi, bir geometri kitabının bir önceki kitaptan, onun da bir önceki kitaptan kopyalandığını varsayalım. Bu açıklama zinciri sonsuz bir biçimde ne kadar geriye giderse gitsin, bu kitabın neden var olduğuna dair tam bir açıklama sağlamayacaktır. Çünkü, böyle bir durumda da bu kitapların neden var olduğunu ve neden bu şekilde var olduğunu merak edebiliriz.^[10] Âlemle bağlantılı olarak düşündüğümüzde de benzer sonuçlara ulaşabiliriz. Âlemi ezeli olarak ve bir nedenler silsilesi şeklinde düşüsek bile, âlemin neden var olduğunun cevabını âlemin içerisinde değil, âlemin dışında bulabiliriz. Dolayısıyla, âlem ezeli olarak kabul edilse bile, âlemin nihâî ve kendisi dışındaki nedeninin Tanrı olmak zorunda olduğunu görürüz.^[11] Görüldüğü üzere, Leibniz'in düşüncesine göre, âlemdeki varlıklar veya olayların bir nedenler zinciri içerisinde birbirini açıkladığı öne sürülebilse de hâlâ neden o varlıkların var olduğu veya neden başka türlü değil de o şekilde olduğu soruları cevapsız kalmaktadır. Yeter neden ilkesinden hareketle bu soruların cevaplanması gerekmektedir.

Leibniz'e göre yeter neden ilkesinden hareketle, yeter bir neden olmadıkça (bu nedenler genelde bizim tarafımızdan bilinmese bile), hiçbir olgunun gerçek veya var olduğunu, hiçbir önermenin doğru olduğunu, neden bu şekilde olup da başka türlü olmadığını ileri süremeyiz.^[12] Varlığı olumsal olan âlemin nihâî veya yeter nedeni de tek tek olumsal varlıklar zincirinin veya serisinin dışında olmak zorundadır. Bu nihâî veya yeter neden ise varlığı zorunlu olan Tanrı olmalıdır.^[13] Yeter nedene dayalı argümanı şu şekilde formüle edilebilir:

1. Bir şeylerin var olduğu açıktır.
2. Neden bazı şeylerin var olmayıp da var olduğunun yeter bir nedeni veya rasyonel bir temeli olmalıdır.
3. Bu yeter neden bu varlıkların kendisinde (tek bir şeyde veya bu şeylerin bütününde veya bu şeylerin etkin sebeplerinde) bulunamaz.

ları bir sebebe dayanmak zorundadır. Bk. İbn Sînâ, *İlâhiyât-ı Şifa: Metafizik*, çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker (İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011), 44-45. Ayrıca ayrıntılı tartışma için bk. İlhan Kutluer, *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013). İbn Sînâ'nın delilinin farklı bir yorumu için bk. Engin Erdem, *Varlıktan Tanrı'ya: İbn Sînâ'nın Metafizik Delili* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016).

[10] Leibniz, "On the Ultimate Origination of Things", 149.

[11] Leibniz, "On the Ultimate Origination of Things", 149-150.

[12] Leibniz, "The Monadology", *The Monadology and Other Philosophical Writings*, çev. Robert Latta (Oxford: Clarendon Press, 1898), 235.

[13] Leibniz, "The Monadology", 238.

4. Dolayısıyla, âlemin varlığı için âlemin dışında bir yeter neden var olmalıdır.
5. Bu yeter neden ise varlığının yeter nedeni kendisinde olan, bir diğer ifadeyle metafiziksel olarak zorunlu olan bir varlık olmalıdır.^[14]

Yeter neden ilkesine dayanan bu argümanın temelde iki aşamada sergilendiğini belirtebiliriz: İlk olarak, birtakım şeylerin var olduğundan ve bu varlıkların yeter nedeni kendisinde olmayan olumsal varlıklar olmasından hareket edilir. İkinci olarak, bu yeter nedenin nasıl olması gerektiği üzerinde durulur. Buna göre, nasıl olursa olsun, bu olumsal varlık serisinde ne kadar geriye gidilirse gidilsin, hiçbir olumsal varlık neden bazı şeylerin var olduğunun veya öyle olduğunun açıklaması olamaz.^[15] Copleston'un da ifade ettiği gibi, bu neden, olumsal varlıkların dışında olan, gerçekten var olan ve varlığının açıklaması kendisi olan bir varlık olmalıdır. Dolayısıyla, varlığı, ancak ve ancak var olamamazlık edemeyen bir varlıkla açıklayabiliriz.^[16]

Görüldüğü üzere, Leibniz'in kozmolojik argümanında bütün olumsal varlıklar sonsuz bir bütün oluştursa da bir açıklamaya ihtiyacı olduğu vurgulanmaktadır. Zira, olumsal varlıklar var olsa da var olmama ihtimali de bulunan veya var olmayan varlıklardır. Bu olumsal varlıkların neden var oldukları veya neden başka türlü değil de o şekilde var olduklarının açıklanması göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Tek tek olumsal varlıklar veya olgular birbirinin açıklamasını ilk etapta veriyor gibi görünse de bu nihâî bir açıklama olmaktan uzak görünmektedir. Kozmolojik argümana göre, nihâî ve tam bir açıklama olmaya layık tek varlık, varlığı olumsal olmayan, zorunlu varlık olan Tanrı'dır. Russell'in bu argümana yönelttiği eleştiriler de bir açıdan zorunlu varlık kavramının anlamsızlığı tezine dayanırken, diğer bir açıdan tek tek varlıklara atfedilebilen olumsallık niteliğinin bütüne atfedilemeyeceği tezine dayanmaktadır. Bundan sonraki başlıklarda, Russell'in bu eleştirilerinin âlem için tam ve nihâî bir açıklama talep eden teistik savunuyu zayıflatıp zayıflatmadığı üzerinde durulacaktır. Diğer yandan bu eleştirilerin ateizmi daha açıklayıcı ve rasyonel bir konuma getirip getirmediği de ele alınacaktır.

[14] William Lane Craig, *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz* (London: Macmillan, 1986), 274. John Locke da benzer bir yaklaşımla kendi varlığımızın bilgisinden Tanrı'nın var olduğunun bilgisine ulaşabileceğimizi savunur. Locke'a göre, insan kendisinin gerçekte var olduğunun bilgisine sahiptir. Aynı zamanda hiçliğin hiçbir varlık üretmeyeceğini de bilir. Bu durumda ezelde bir şeyin var olması gerektiği sonucu ortaya çıkar. Ezelde var olmayan şeyin bir başlangıcının olduğu ve başlangıcı olan bir şeyin hiçbir tarafından değil de başka bir şey tarafından üretilmiş olması gerektiği göz önünde bulundurulduğunda, açık bir biçimde ezelde bir şeyin var olması gerektiği iddia edilebilir. Bk. John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, ed. Peter H. Nidditch (New York: Oxford University Press, 1975), IV/X, 619-620.

[15] David Blumenfeld, "Leibniz's Ontological and Cosmological Arguments", *Cambridge Companion to Leibniz*, ed. Nicholas Jolley (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 368.

[16] Russell, "The Existence of God", 127.

1. YETER NEDEN VE ZORUNLU VARLIK KAVRAMI

Kozmolojik argümana göre, olumsal varlıkların yeter nedeni ancak Zorunlu Varlık olan Tanrı olabilir. Ancak zorunlu varlık kavramının, özellikle Hume ve Kant'ın eleştirilerinin de büyük etkisiyle, tutarlı bir anlamının ve gerçekte karşılığının olmayacağı savunulmuştur. Yeter nedenini kendisinde barındıran zorunlu varlığın imkânını sorgulayan John Leslie Mackie (ö. 1981), Kant'ın eleştirilerinden hareketle, bir kavramın neyi içerirse içersin veya varlığı mahiyetinde içerilse dahi hâlâ gerçekte var olup olmadığı sorusunun cevapsız kalacağını ileri sürer. Ona göre, böyle bir varlığın bu durumda bile açıklamasını kendisinde barındırmayabileceği ve hatta var olmayabileceği iddia edilebilir. Bu varlık mantıksal olarak mümkün tüm dünyalarda var olmadığı için varlığının mantıksal olarak zorunluluktan bahsedilemez. Dolayısıyla, hangi anlamda zorunlu olarak var olduğunun ve yeter neden şartını nasıl yerine getirdiğinin cevaplanması gerekmektedir. Söz konusu zorunlu varlığın var olmamasının mantıksal olarak imkânsız olmadığı kabul edilirse, bir şeyin zorunlu olarak var olması gerektiğinin mümkün olduğuna inanmamız için de bir gerekçemiz olmadığını kabul edebiliriz.^[17]

Russell da bu akıl yürütmeye benzer şekilde, zorunlu kavramının sadece inkâr edilmesi çelişki doğuran analitik önermelere özgü olduğunu ve bu zorunlu varlığı sadece varlığının inkâr edilmesi çelişki doğuruyorsa kabul edebileceğini belirtir.^[18] Zorunlu önermelerin analitik önermeler olmak zorunda olduğunu düşünen Russell'a göre, söz gelimi "Akıllı olmayan hayvanlar, hayvandır" önermesi analitik bir önermeyken, "Bu bir hayvandır" önermesinin analitik olması düşünülemez.^[19]

Ancak burada Copleston'un işaret ettiği bir duruma dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bir önermenin zorunlu olması, onun totolojik olması koşuluna mı bağlıdır? Sözelimi, "Olumsal varlık varsa, zorunlu varlık da vardır" şeklinde ifade edilen şartlı önerme, zorunlu bir önermedir. Bu önermenin zorunluluğu, olumsal varlıkların var olmasına bağlıdır. Tecrübemiz bize olumsal varlıkların var olduğunu gösterdiğine göre, olumsal varlıkların var olduğu kabul edildiğinde, buradan *zorunlu bir biçimde* zorunlu varlığın var olduğu sonucuna ulaşılır.^[20] Diğer yandan, Russell'a göre, varlıkları zorunlu ve olumsal olarak adlandırmak hiçbir anlam ifade etmemektedir. Zorunluluk, analitik önermelerin dışında kullanıldığında modern mantığa uygun düşmemekte ve kullanışlı olmamaktadır.^[21]

[17] J. L. Mackie, *The Miracle of Theism: Arguments For and Against the Existence of God* (New York: Oxford University Press, 1983), 84.

[18] Russell, "The Existence of God", 127.

[19] Russell, "The Existence of God", 128.

[20] Russell, "The Existence of God", 128-129.

[21] Russell, "The Existence of God", 129.

Peki zorunlu varlık kavramının modern mantığa uygun düşmemesine dayanak olarak anlamsız ve kullanışsız olduğunun iddia edilmesi ne kadar makuldür? Copleston, modern mantığın belirli bir sisteminin bu şekilde anlamın tek kriteri olduğunu iddia etmenin başlı başına bir dogmatiklik olduğunu belirtir. Buna göre, olumsal varlık denildiğinde, varlığının nihâî ve tam nedeni kendisinde bulunmayan, diğer yandan zorunlu varlık denildiğinde ise var olmak zorunda olan ve var olamazlık edemeyen anlamlarının kastedildiği açıktır. Copleston, Russell'a böyle bir varlığın var olmadığını söyleyebileceğini, fakat zorunlu varlık teriminden bir şey anlamadığını söyleyemeyeceğini savunur. Zira, Russell zorunlu varlık teriminden bir şey anlamıyorsa, onun böyle bir varlığın var olmadığına dair bir iddiada bulunması da oldukça güçleşecektir.^[22] Çünkü, anlamı kavranılmayan bir varlığın var olmadığı iddiası da bu noktada temelsiz olmak durumunda olacaktır.

Benzer şekilde, “Âlemin bir nedeni vardır” önermesinin anlamsız olduğu da ileri sürülemez. “Âlem herhangi bir nedene sahip değildir” şeklinde iddiada bulunmak mümkün olsa da “Âlemin bir nedeni vardır” önermesinin anlamsız olduğunu ileri sürmek varsayımdan öteye geçememektedir.^[23] “Âlemin bir nedeni var mıdır?” gibi bir soru ile ne kastedildiğinin açık olduğu söylenebilir. Ancak Russell, “Âlemin bir nedeni var mıdır?” sorusunun anlamlı olduğunu kabul ettiğini, bununla birlikte Tanrı'nın âlemin nedeni olduğu öne sürüldüğünde “Tanrı vardır” önermesinin anlamı olan değil, varsayılan bir önerme olacağını ileri sürer. “Tanrı vardır” önermesini “Var olan yuvarlak kareler vardır” önermesi ile kıyaslayan Russell, ikinci önerme analitik bir önerme gibi görünse de böyle bir şeyin var olamayacağını, dolayısıyla analitik olamayacağını belirtir. Russell için “Tanrı vardır” önermesini de benzer şekilde inkârı çelişki doğuran analitik önerme gibi düşünmek mümkün değildir.^[24] Ancak, burada gramatik olarak aynı fonksiyonda olsa da çelişkili bir şeyle Tanrı'nın kıyaslanması uygun olmadığını belirtmeliyiz. Çünkü bu önermelerin doğruluk değerleri farklıdır. Dolayısıyla, zorunlu varlığın Russell'in iddia ettiği şekilde anlamsız olduğu düşüncesinin temelsiz olmasının yanı sıra, böyle bir eleştirinin kozmolojik argümandaki akıl yürütmeyi zayıflattığını iddia etmenin de güç olduğunu söyleyebiliriz.

[22] Russell, “The Existence of God”, 129-130.

[23] Teistik argümanların ve Tanrı inancının rasyonelliğinin tartışıldığı bazı çalışmalar için krş. Reçber, Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mâhiyeti (Ankara: Kitâbiyât, 2004); Adnan Aslan, *Tanrı'nın Varlığına Dair Argümanlar ve Çağdaş Ateist Din Felsefesi Eleştirisi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2007); Nebi Mehdiyev, *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2008).

[24] Russell, “The Existence of God”, 130-131. Bu eleştiri, Kant'ın kozmolojik argümanın nihâî olarak ontolojik argümana dayandığı ve kozmolojik argümanın ontolojik argümanın başarılı olması durumunda başarılı olacağı tezi ile yakından ilişkilidir. Immanuel Kant, *Critique of Pure Reason*, İng. çev. ve ed. Paul Guyer & Allen Wood (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 571, A 607-B 635. Kant'ın ontolojik argümana yönelik eleştirilerinin bir değerlendirmesi için ayrıca bk. Fatma Nur Ağca, “Kant ve Ontolojik Argüman”, *Din ve Felsefe Araştırmaları* 4/8 (Aralık 2021), 248-265.

Russell, kozmolojik argümanın ontolojik argümana nazaran daha makul olduğunu düşünse de kozmolojik argümanı daha az felsefi ve biçimsel olarak da kusurlu bulur. Ona göre, “O, veri olarak sonlu varlıktan ve onun olumsal olduğunun kabulünden yola çıkar, olumsal olmayan bir varlığın çıkarımını yapar. Fakat öncül olumsal olduğu için sonucun da olumsal olması gerekir.”^[25] Russell’a göre, bu durumdan kaçınabilmenin tek yolu, bu argümanın “birleşik bir önermeden onda mantıksal olarak önceden varsayılan bir önermeye ilerlediğine ve zorunlu doğruların da bu olumsal olanlarda içerilebileceğine işaret etmektir.”^[26] Russell için ancak böyle bir durumda olumsal bir öncülden hareket etse de olumsal olmayan bir sonuca ulaşması meşru olabilir. Peki, bunu kozmolojik argüman için düşünecek olursak ne söylenebilir? Russell’a göre, eğer sonlu/olumsal varlığı kabul etme konusunda insanlar istekliyse, kozmolojik argümanla Tanrı’nın varlığını kabul etmeye zorlanabilirler. Ancak neden olumsal varlığı kabul etmeleri gerektiğini sorduklarında, kozmolojik argümanın geçerli olabilmesi için önce Tanrı’nın varlığına dair gerekçeler ele alınmalıdır. Bu gerekçeler de ancak ontolojik argümanda bulunabilecek veya temellendirilecek türdendir.^[27] Görüldüğü üzere, Russell kozmolojik argümandaki akıl yürütmeyi kusurlu bulur ve argümanın bu hâliyle geçerli olabilmesini varsayılan Tanrı’nın varlığının olumsal âlemde bağımsız olarak temellendirilebilmesine bağlar. Ancak Russell her ne kadar bu konuda kısmen haklı olsa da olumsal varlıklardan olumsal olmayan varlığa neden ulaşamayacağına temellendirildiğini söylemek güçtür. Olumsal âlemin varlığının apaçık olduğu ve olumsalın anlamı göz önünde bulundurulursa, (ontolojik olarak) zorunlu bir varlığın olması gerektiği sonucuna, insanların olumsal âlemin varlığını kabul etmesinden bağımsız olarak ulaşılabilir. Burada önemli olan, olumsal denildiğinde, varlığı başkasına bağımlı olan varlık olarak anlamaktır. Bir başka deyişle, zorunlu varlık kavramı, olumsal varlık kavramında anlamsal olarak içerilmektedir. Zorunluluk ve olumsallığı sadece analitik önermelerde kullanıldığında anlamlı bulmak, ontolojik zorunluluk ve olumsallığı göz ardı etmek anlamına gelecektir.

Denilebilir ki, zorunlu varlık kavramının anlamsız olduğu şeklinde bir varsayımdan ziyade, âlemin açıklamaya veya bir nedene ihtiyacının olmadığı iddiasının temellendirilmesi gerekmektedir. Nihayetinde bu argümanın çıkış noktası, zorunlu varlık kavramının anlamının çözümlenmesi veya sırf mantıksal çıkarımlarla zorunlu varlığa ulaşmak şeklinde değildir. Âlemin olumsal yapısı göz önünde bulundurulduğunda, bu argümanda yeter neden olmaya en layık varlık ve âlem için en iyi ve tam açıklamayı sağlayan varlık ancak ve ancak zatıyla kâim, kendisi için bir neden düşünülmemeyen ve yokluğu düşünülmemeyen Tanrı olmaktadır. Bu-

[25] Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz* (London & New York: Routledge, 1992), 206-207.

[26] Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, 207.

[27] Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, 207.

radaki zorunluluktan kastedilen mantıksal zorunluluktan ziyade yukarıda ifade edilen anlamda ontolojik zorunluluktur.

2. ÂLEMİN BİR NEDENİ VEYA AÇIKLAMASI OLMALI MIDIR?

Kozmolojik argümanın olumsuzluğa veya imkâna dayalı Leibnizci versiyonunda cevabı aranan temel soru, yokluğu düşünülebilen bu olumsal âlemin neden değil de var olduğu veya neden başka şekilde değil de bu şekilde olduğudur. Tanrı'nın varlığına inanan teistler, her şeyin bir açıklaması olabileceğini ve olması gerektiğini öne sürerken, Tanrı'nın var olduğuna inanmayan Russell gibi pek çok kişi,^[28] bu açıklamanın zorunlu olmadığını, yeter neden ilkesinin yanlış olduğunu öne sürmüştür. Buna göre, âlemin bir açıklamaya ihtiyacı yoktur, âlem sadece vardır ve açıklaması olmayan bir olgudur (*brute fact*).^[29]

Teistik bir tasavvur ile ateistik bir tasavvur arasındaki temel farklardan biri, belki de âlemin varlığı için açıklama ihtiyacının gerekliliği konusundaki görüşleridir. Görüldüğü üzere, ateist için çoğu zaman âlem açıklaması olmayan, hatta açıklama bile gerektirmeyen bir olgu iken; teist açısından âlemin açıklaması olmayan bir olgu olarak sunulması bize bir çözüm sunmamaktadır. Teist, âlemin varlığı veya onun birtakım özelliklerinden hareketle Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaşırken, “bir kişinin kasıtlı / niyetli eylemi bakımından nedensel bir açıklama” öne sürerek, diğer bir ifadeyle “kişisel açıklama” ile meseleye çözüm sunmaktadır.^[30] Teist açısından kendisinin cevabını aradığı soru, niçin birtakım şeylerin yok değil de var olduğu sorusu olduğu için, bu soruya tam ve yeterli bir cevap ancak bir kişinin kasıtlı eylemi aracılığıyla, yani kişisel bir açıklama ile verilebilecektir. Diğer

[28] Sözelimi Robin Le Poidevin'e göre de teizm, âlemin açıklanması gereken bir olgu olduğu şeklinde örtük bir varsayımına sahiptir. Ancak âlemin neden var olduğunun Tanrı'ya başvurmaksızın basit ve sıradan bir yanıtının verilmesi her zaman mümkündür. Bk. Robin Le Poidevin, *Ateizm: İnanma, İnanmama Üzerine Bir Tartışma*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2003), 72-73.

[29] Stephen T. Davis, “The Cosmological Argument and the Epistemic Status of Belief in God”, *Philosophy of Religion: A Reader and Guide*, ed. William Lane Craig (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2002), 86. Benzer şekilde, Flew da açıklamanın doğası gereği birtakım olguların açıklaması olmayan olgular olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur. Buradan hareketle yeter neden ilkesinin zorunlu bir ilke olmadığı, hatta yanlış olduğu sonucuna ulaşır. Bk. Antony Flew, *God & Philosophy* (New York: Harcourt, Brace & World, 1966), 83. Yeter neden ilkesinin zorunlu bir ilke olup olmadığı veya bu ilkedeki hareketle olgular için yeter neden aramanın meşru bir talep olmadığı oldukça tartışmalıdır. Bizi burada ilgilendiren husus bu ilkenin eleştirisinin kozmolojik argüman üzerinde ne gibi etkilerinin olacağıdır. Rowe, Flew'in öne sürdüğü şekilde birtakım olguların bizim tarafımızdan açıklanamıyor oluşunun, açıklanamayan olguların olduğu sonucunu gerektirmeyeceğini belirtir. Bu durumda, Flew'in öne sürdüğü düşüncelerin yeter neden ilkesi ile bağdaşmadığı kabul edilse bile, kozmolojik argüman üzerinde ciddi etkileri olduğu ileri sürülemez. Zira kozmolojik argümanda vurgulanan husus, bu açıklamalar serisinde bir durma noktasının olması gerektiğidir. Kozmolojik argümanda temellendirilmeye çalışılan tez de diğer varlıkların açıklaması olan, fakat varlığının açıklamasını başka varlıklara dayandırmayan, kendi içerisinde barındıran bir nihâi varlığın var olduğudur. Bk. Rowe, *The Cosmological Argument* (New Jersey: Princeton University Press, 1975), 96.

[30] Richard Swinburne, *The Existence of God* (New York: Oxford University Press, 2004), 23.

yandan, tek açıklama türü kişisel açıklama değildir. Swinburne'ün ortaya attığı ayrıma göre, kişisel açıklamanın yanı sıra bir de bilimsel açıklamadan söz edebiliriz. Bilimsel açıklamada sebepler, doğal özellikler, olaylar, süreçler ve koşullar aracılığıyla açıklanabilir. Şeylerin “niçini” ise o şeyin belirli şartlar altında belirli sonuçların meydana geleceğini ifade eden doğal yasalar aracılığıyla açıklanabilir.^[31] Bilimsel açıklama ile kişisel açıklamanın en temel farkı, kişisel açıklamada niyetli eylemin bulunması iken; bilimsel açıklamada olguyu açıklayan şey, herhangi bir niyet bulunmaksızın belirli şartlar altında söz konusu gücü gerçekleştirmeye eğilimin olmasıdır.^[32] Yani buradaki asıl önemli kavram, niyet veya kasıt olmaktadır. O halde niyet veya kişisel açıklama olmaksızın getirilen bir açıklamanın yeterliliğinden veya tamlığından bahsedilebilir mi? Öyle görünüyor ki, yeter sebep ilkesi göz önünde bulundurulduğunda, bir şeyin o şekilde olmasının bilimsel açıklamaya ek olarak nihâî anlamda kişisel açıklama ile yapılması daha uygun görünmektedir. Bu yaklaşım, bilimsel açıklamayı dışlamayı veya gereksiz olduğunu savunmayı ise gerektirmemektedir.

Âlemin bir açıklamaya ihtiyacının olup olmadığının belirlenebilmesi için sebep (*cause*) ve yeter neden kavramları üzerinde durulmalıdır. Copleston'a göre, yeter neden ile zorunlu olarak sebep kastedilmemektedir. Sebep, yeter nedenin bir çeşidi olmakla birlikte sadece olumsal varlıkların sebebinden bahsedilebilir. Tanrı'nın kendisinin sebebi olmasından değil, yeter nedeni olmasından bahsedilebilir. Yeter neden, belirli varlıkların var olmalarının yeterli açıklaması olarak görülebilir. Sözgelimi, kibritin kutuya sürtülüp alev almak üzere olduğunu varsayalım. Copleston, pratik açıdan bu sürtme eylemi yeter neden olarak değerlendirilebilse de teorik açıdan bunun kısmî bir açıklama olabileceğini belirtir. Buna göre, yeterli bir açıklama kendisine ekleme yapılamayan, eksiksiz / tüm (total) bir açıklama olmalıdır.^[33] Teistin de olumsal âlem için tam bir açıklama olması gerektiğini öne sürmesinin birtakım nedenleri vardır. Sözgelimi, kısmî bir açıklama epistemik ya da kişinin ilgisine dayalı bir bakış açısından yeterli gibi görünse de söz konusu durumun ontolojisi veya gerçekliği keşfedilmek istendiğinde yeterli görünmemektedir.^[34]

Kozmolojik argümana Russell'ın yönelttiği eleştirilerden en önemlisinin de âlemin açıklaması olması gerektiği şeklindeki öncüle yönelik olduğunu belirtebiliriz. Kozmolojik argümanı savunanlara ve özelde Copleston'a göre âlem, Tanrı var olmaksızın özü itibarıyla anlaşılmazdır. O halde, olumsal varlıklar dizisinin sonsuza kadar imkânsız olmasından ve olumsal varlığın bir başka olumsal varlığın yeter nedeni olamayacağından hareketle, olumsal varlıkların neden var olduğu so-

[31] Bruce R. Reichenbach, “Explanation and the Cosmological Argument”, *Contemporary Debates in Philosophy of Religion*, ed. Michael L. Peterson & Raymond J. VanArragon (Bodmin, Cornwall: Blackwell Publishing, 2005), 100.

[32] Swinburne, *The Existence of God*, 44.

[33] Russell, “The Existence of God”, 132.

[34] Reichenbach, “Explanation and the Cosmological Argument”, 100.

rusunun meşru bir biçimde sorulabileceği iddia edilebilir. Copleston'un ifadesiyle, çikolatalara çikolata eklediğimizde koyun değil, çikolata elde etmiş oluruz. Benzer şekilde, olumsal varlıkları sonsuzluğa eklersek yine olumsal varlık elde etmiş oluruz, buradan zorunlu varlık çıkamaz. Olumsal varlıklar sonsuz bir dizi halinde olsa bile, olumsal bir varlık olarak kendi kendilerine neden olamazlar.^[35] Teist-ateist tartışması açısından buradaki önemli ayrışma noktalarından birisi, görüldüğü üzere, nedenlilik düşüncesinin meşruiyetidir. Âlem kendi nedenini içerisinde barındırmakta mıdır yoksa kendisi dışında bir neden aramak mı gerekir? Russell'a göre ise âlemin bir nedeninin olup olmadığı sorusu anlamsızdır. Neden kavramı âlemin bütününe uygulanamadığı için, âlemin de bir açıklaması bulunmamaktadır. Bu durum Russell'ı öncüllerinin anlamsız olduğu, dolayısıyla kozmolojik argümanın geçerli olmadığı sonucuna götürmektedir. Ona göre, neden kavramı bizim birtakım tikel şeyleri tecrübe etmemize dayandığından, bütüne uygulanması da düşünülemez. Kozmolojik argümanın en temel öncüllerinden birisi, olumsal varlıkların bütünü için bir yeter neden olmasını gerektirdiğinden ve bütün için neden kavramı uygulanamayacağından âlemin nedeni olup olmadığı sorusu anlamsızdır. Russell'ın ifadesiyle, "Âlem oradadır ve hepsi budur."^[36]

Bir ateist için "Âlem neden yok değil de var?" sorusunun anlamlı bir soru olmadığı açıktır. Çünkü böyle bir düşünceye göre, "neden" sorusu, nedensel bir açıklamanın bulunmasını varsayar. Bu da nedensel fail olarak eylemde bulunan bir varlığın bulunduğunu da varsaymayı gerektirir. Ayrıca bu sorunun meşru bir soru olduğunu kabul etmenin, varlığın bizâtihi nedensel bir önceliğinin olamayacağı şeklindeki teistik varsayımı içerisinde barındırdığı öne sürülür. Oysa ateiste göre asıl mesele, nedenselliğin varlıktan ayrılıp ayrılamayacağıdır.^[37] Âlemin kendisi dışında herhangi bir nedene başvurulmaksızın, varlığının zorunlu olduğu temelinde dayanarak kendi kendine referansla, hiçbir kişisel açıklama öne sürülmeksizin tam olarak açıklanabileceği savunulabilir mi? George H. Smith (ö. 2022), Copleston'un âlemde tecrübe ettiğimiz bazı şeylerin varlığının başka şeylere bağımlı olmasından hiçbir tecrübe nesnesinin nedenini kendi içerisinde barındıramayacağı düşüncesine geçtiğini iddia eder. Halbuki ateistik bir düşünce açısından biz âlemde belli varlıkların nedensel olarak bağımlı olduğunu gözlemlese bile, olgusal bir delille bir bütün olarak âlemin olumsal olduğu sonucuna ulaşamayız.^[38]

Âlemin açıklaması için onun ötesine gitmenin ve âlemin ötesinde bir açıklama aramanın gereksiz olduğu şeklindeki bu düşünceyi, Russell'dan ve pek çok modern ateistten daha önce Hume'un düşüncelerinde görebiliriz. Peki gerçekten âlem

[35] Russell, "The Existence of God", 133-134.

[36] Russell, "The Existence of God", 134.

[37] George H. Smith, *Atheism: The Case Against God* (Version 1.1: The Sceptic's Bookshelf, 2003), 144.

[38] Smith, *Atheism: The Case Against God*, 144.

kendisini açıklayabilir mi veya âlem için âlemin dışında bir açıklama arayışına girmek gereksiz ve anlamsız mıdır? Hume görüşlerini şu şekilde ifade eder:

“Hem, böyle bir zincirde ya da nesnelere art arda gelişinde her parça kendinden önce gelen tarafından nedenlenmekte, kendisi de bir sonrakinin nedeni olmaktadır. Öyleyse, güçlük nerededir? Fakat bütün diyorsunuz bir nedeni gerektirir. Yanıtım şudur: Bu parçaların bir bütün içinde birleştirilmesi, tıpkı ayrı ayrı birçok ilin bir krallık halinde ya da ayrı ayrı birçok organın bir vücut halinde birleştirilmesinde olduğu gibi, yalnızca zihnin keyfi bir eylemiyle yapılmaktadır ve bunun, şeylerin doğal yapısı üstünde hiçbir etkisi yoktur. Ben size yirmi madde parçacığından oluşmuş bir dizinin her bir parçasının özel nedenlerini gösterseydim, siz de sonradan kalkıp bana bu yirmi parçanın hepsinin birden nedenini sorsaydınız, doğrusu, sorunuzu akla pek aykırı bir şey sayardım. Çünkü, parçaların nedenini açıklamakla, bütün yeterince açıklanmış olmaktadır.”^[39]

Peki ‘neden’ kavramının bizim tek tek olguları tecrübe etmemize dayandığını varsayalım. Bu durumda bizim bütünü tecrübe edemeyişimiz ‘neden’ kavramının bütüne uygulanamayacağı sonucunu gerektirir mi? Copleston’a göre, bizim nedenlere dair bilgimizin birtakım tikel nedenlere dayanması, olumsal varlıkların bütün olarak bir nedeninin olup olmadığını sormamızın imkânını ortadan kaldırmaz.^[40] Kozmolojik argümanı savunanlara göre, olumsal bir varlık olan âlemin bir açıklamaya veya nedene ihtiyacının olduğunu iddia etmek için bütün olumsal varlıkları tek tek tecrübe etmeye gerek yoktur. Âlemin bütünü tek tek olumsal varlıkların toplamından daha fazla bir şey olmadığı için ve âlemin bütün parçaları olumsal olduğu için buradan bir bütün olarak âlemin olumsal olduğu sonucuna ulaşmanın önünde bir engel bulunmamaktadır. Dolayısıyla, eğer âlem olumsalsa bir neden veya açıklamaya ihtiyacı görünmektedir. Bu durumda bütüne neyin neden olduğu veya bütünün açıklamasının ne olduğu sorusu anlamlı bir soru olmaktadır.^[41]

Diğer yandan Russell, tek tek parçalardan yola çıkarak bütün âlemin olumsal olduğu çıkarımında bulunmanın yanlış olduğunu savunur. Buna göre, nasıl ki var olan her insanın bir anneyle sahip olmasından hareketle insanlığın da bir anneyle sahip olması gerektiği gibi bir sonuca ulaşmak meşru değilse, âlemdeki tikel varlıkların olumsal olmasından âlemin bir bütün olarak olumsal olduğu sonucuna

[39] David Hume, *Din Üstüne*, çev. Mete Tunçay (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), 156. Kant da olumsallıktan hareketle bir nedenin bulunması gerektiğini çıkarmanın yanlış olduğunu düşünür. Ona göre, bu şekilde bir nedenlilik ilişkisinin sadece duyuşal dünyada bir anlamı ve önemi vardır, duyuşal dünyanın dışında bir önemi yoktur. Bk. Kant, *Critique of Pure Reason*, 572, A 609 / B 637. Nedenlilik ilişkisinin neden sadece duyuşal âlem içerisinde anlamlı olduğunun gerekçesi ortaya konulmadan bu düşünce bir varsayımdan öteye geçemeyecektir.

[40] Russell, “The Existence of God”, 134-135.

[41] Bruce R. Reichenbach, *The Cosmological Argument: A Reassessment* (Illinois & Florida: Charles C. Thomas, 1972), 99; Yavuz, “Kozmolojik Kanıt ve İki İtiraz”, 215.

ulaşmak da meşru değildir.^[42] Benzer şekilde Russell'a göre, Leibniz her bir sonlu varlığın diğer varlıklara bağlı olduğunu iddia edebilir, ancak bütün bu varlıklar dizisi veya bütünü herhangi bir varlığa bağlı olmayabilir. Bu da bütün varlıklar dizisinin yeter nedeninin bir varlık olmak zorunda olmayabileceğini ve varlıkların bütünüünün metafiziksel olarak zorunlu görülebileceğini gösterir.^[43]

Görüldüğü üzere, Russell'ın eleştirisinin temel dayanağı, bütünüün üyelerine atfedilebilecek bir niteliği bütüne atfetmenin uygun olmayacağı düşüncesidir. Burada bütüne atfedilen nitelik, olumsal âlem söz konusu olduğunda, bir nedeninin veya açıklamasının olduğu niteliği olmaktadır. Buna göre, kozmolojik argümanda âlemin tek tek parçalarının olumsal olduğundan hareketle âlemin bütünüünün olumsal olduğu ve bir nedene sahip olması gerektiği sonucuna ulaşmakla bütünleme yanlışına (*fallacy of composition*) düşülmektedir. Russell, bütünüün veya toplamın, üyelerine kıyasla farklı bir mantıksal alana ait olduğu ve bu durumun bir kategori hatası olduğu kanaatindedir.^[44]

Paul Edwards'a (ö. 2004) göre de bir bütün olarak bir seri için neden aramak, söz konusu seriyi onu oluşturan üyelerin üstünde bir şey olarak görme şeklinde yanlış bir varsayıma dayanır. Seriden bahsederken insan, köpek vs. gibi tikel bir objeden bahsediliyormuş gibi düşünmek hatalıdır. Serinin üyeleri açıklandığında zaten geriye açıklanacak bir şey kalmayacaktır. Meşhur Eskimo örneğinde Edwards, New York'a gelen beş kişilik bir gruptan hareketle bütün bir seri için neden aramanın saçma olduğunu ispatlamaya çalışır. Bu hikâyede, birinci Eskimo kutup bölgelerindeki aşırı soğuk havadan hoşlanmadığı ve ılıman bir iklimde yaşamak istediği için New York'a taşınmış olsun. İkinci Eskimo, birinci Eskimonun eşi olduğu için ondan ayrılamıyor olsun. Üçüncü Eskimo, birinci ve ikinci Eskimonun oğlu olsun ve anne-babasından bağımsız yaşamını sürdürüyor olsun. Dördüncü Eskimo, gazetede televizyona çıkacak bir Eskimo arandığı yönünde bir reklam görmüş olsun. Beşinci Eskimo da dördüncü Eskimoyu takip etmek üzere görevlendirilen bir ajan olsun. Bu durumda beş Eskimonun da neden New York'ta olduğunun açıklaması yapılmış olur. Bir bütün olarak bu grubun neden New York'ta olduğu şeklinde bir soru ise saçma bir soru olur. Çünkü, her bir üyenin neden orada olduğu açıklandığında aslında bu grubun neden orada olduğu da açıklanmıştır.^[45] Edwards, nihayetinde, bir olgunun açıklanmasında o serinin üyelerinin üstünde veya ötesinde bir şey olmadığı için ve her olumsal varlık diğer bir olumsal varlığa referansla açıklanabildiği için zorunlu bir varlığa başvurmamanın gerekli olmadığını savunur.^[46] Söz konusu düşüncüyü Pruss "Hume-Edwards

[42] Russell, "The Existence of God", 135.

[43] Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, 209.

[44] Russell, "The Existence of God", 135; Rowe, "Two Criticisms of the Cosmological Argument", 446.

[45] Paul Edwards, "The Cosmological Argument", *The Cosmological Arguments: A Spectrum of Opinion*, ed. Donald R. Burrill (New York: Anchor Books, 1967), 113-114.

[46] Edwards, "The Cosmological Argument", 119.

prensibi” şeklinde ifade eder: “Bir önermenin her bir bileşenini açıklamakla, bir kişi bütün bir önermeyi açıklamış olur.”^[47]

Âlemdeki tek tek varlıkların veya olayların bir nedeni veya açıklamasının bulunmasından âlemin bir bütün olarak nedeninin veya açıklamasının olması gerektiği sonucu çıkarılamaz mı? Sonsuz biçimde geriye giden nedenler veya açıklamalar bulunduğunu varsayalım. Hume’un ileri sürdüğü şekilde, E_1, E_2, E_3, E_4 vs. ile ve bu zincirdeki her şey bir ilk neden varsaymak suretiyle nihâî bir açıklaması olmaksızın açıklanıyor olsun. Bu açıklamanın yeterli bir açıklama olup olmadığını hâlâ sorgulayabiliriz. Yeter neden ilkesine dayanan kozmolojik argümanda gösterilmeye çalışılan şey de herhangi bir ilk nedene başvurmaksızın, sonsuz nedenler zinciri yoluyla yapılan açıklamanın “bütün bir zincirin neden var olduğunu açıklamada” başarılı olamadığıdır.^[48] Dolayısıyla, Alexander R. Pruss’un da belirttiği gibi, Hume-Edwards prensibi olarak ifade edilen prensip doğruysa, bunun yeter neden ilkesine dayanan kozmolojik argüman üzerinde ciddi etkileri olacağından bahsedebiliriz. Çünkü olumsal bir önerme bir ikincisiyle, ikinci üçüncü ile vb. açıklanabilecektir. Fakat bu prensip, bileşenlerin açıklanmasından ziyade söz konusu bileşimin açıklaması için daha fazlasının gerektiğini göz ardı etmektedir.^[49] Yeter neden ilkesine dayanan kozmolojik argümana dayanarak denilebilir ki, nedenler zincirindeki olumsal varlıklar ezeli de olsa veya hep var olagelseler de yine de doğası gereği açıklamalarını kendisinde barındıramazlar. William L. Rowe’un (ö. 2015) da işaret ettiği gibi, bir toplamın her bir üyesi aynı toplamın diğer üyelerine referansla açıklanmış olsa, buradan bütün bir toplamın açıklamasının olduğu sonucu çıkmaz. Çünkü olumsal veya varlığı başkasına bağlı her bir varlığın açıklamasının olması bir şey, neden olumsal veya varlığı başkasına bağlı varlıkların bulunduğu açıklamasının olması başka bir şeydir. Farz edelim ki, her bir olumsal varlık diğer bir olumsal varlığı sonsuza gidecek şekilde nedensel olarak açıklamaktadır. Bu durum her bir olumsal varlığın açıklamasının olduğunu gösterir, ancak *neden* olumsal varlıkların var olduğunun bir açıklaması olamaz.^[50] O halde, olumsal varlıkların varlığının tikel olarak bir diğer olumsal varlıkla açık-

[47] Alexander R. Pruss, “The Leibnizian Cosmological Argument”, *The Blackwell Companion to Natural Theology*, ed. William Lane Craig & J. P. Moreland (West Sussex: Blackwell Publishing, 2009), 80.

[48] Pruss, “The Leibnizian Cosmological Argument”, 24-25. Bu problem literatürde geriye gidiş (*regress*) problemi olarak geçer.

[49] Pruss, “The Leibnizian Cosmological Argument”, 81. Benzer şekilde, A, B, C, D ve E şeklinde sadece beş olumsal üyeden oluşan çok basit bir evren düşünelim. E’nin varlığının açıklamasını D tarafından yaratılmış olması şeklinde verelim. D ve C’nin açıklamasının da her ikisinin de B tarafından yaratılmış olması olduğunu varsayalım. Yine B’nin varlığı da A tarafından yaratılması suretiyle açıklansın. Bu durumda A’nın açıklamasının nasıl olacağını sormak oldukça makul olacaktır. Bu problem bizim tecrübe ettiğimiz âlem ne şekilde olursa olsun veya ne kadar olumsal varlık içerirse içersin onun için de geçerli olacaktır. Bu dizinin veya serinin bir üyesi (bu zamansal olarak veya mantıksal olarak ilk üyesi olabilir) açıklanmadan kalacaktır. Bk. Davis, *God, Reason and Theistic Proofs* (Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1997), 74-75.

[50] Rowe, *The Cosmological Argument*, 264-265.

lanabildiği düşünülse dahi, hâlâ ‘neden’ var oldukları sorusu cevapsız kalmaktadır. Peki parçadan hareketle bütün hakkında çıkarımda bulunan her argümanın hatalı olduğundan bahsedilebilir mi? Bruce R. Reichenbach’ın da ifade ettiği gibi, bu yöntemle oluşturulan, aynı zamanda geçerli olan ve hatalı olmayan pek çok argüman örneğinin bulunduğu öne sürülebilir. Sözgelimi, kitabın bütün parçalarının yayılmış olduğu, dolayısıyla kitabın da yayılmış olduğu sonucuna ulaşılabilir. Benzer şekilde, masanın bütün parçalarının ahşap olduğu, dolayısıyla masanın da ahşap olduğu sonucuna pekâlâ ulaşılabilir. Her iki durumda da bütün, parçanın sahip olduğu özellikleri sergilemek zorunda olduğu için, sonuç mantıksal olarak öncüllerden çıkmaktadır.^[51] O halde, âlemin bütününün de bu örneklerdeki gibi parçalarının niteliğine sahip olduğu, dolayısıyla olgusal olduğu ve bir açıklamaya ihtiyacının bulunduğu öne sürülebilir.

Russell’ın bu argümanda var olduğunu ileri sürdüğü bütünleme yanılışı, “Duvardaki bütün tuğlalar küçüktür, öyleyse duvar küçüktür” şeklindeki bir akıl yürütmeye benzemektedir. Peki âlemin olumsal olduğu öne sürülürken bu şekilde bir akıl yürütmeye mi bulunulmaktadır? Görünen o ki, buradaki akıl yürütme daha ziyade bütünün parçalarının özsel niteliğine sahip olacağı şeklindedir. Nitekim, duvar tuğla ile örülmüştür, dolayısıyla duvar tuğladandır şeklinde bir sonuca ulaşmada bir bütünleme yanılışı söz konusu değildir. Nasıl ki âlemin parçalarının son bulması âlemin de son bulmasına yol açıyorsa, olumsal âlem de bu parçaların toplamı olması nedeniyle parçalarının özelliğini sergileyecektir. Dolayısıyla, âlemin bu mânâda olumsal olduğu yargısına ulaşmakta bir bütünleme hatasından söz etmek uygun görünmemektedir.^[52]

Rowe’un verdiği bir başka örnek de burada zikredilebilir. Rowe, elimizde on bilyeden oluşan bir toplam olduğunu varsaymamızı ister. Bu durumda sadece her bir bilye değil, bu toplamın kendisi de belirli bir ağırlığa sahip olacaktır. Hatta her bir bilyenin 30 gramdan daha fazla geldiğini ifade eden öncülden, geçerli bir biçimde bilye toplamının kendisinin 30 gramdan fazla geldiği sonucu da çıkarılabilir. Dolayısıyla, bir toplamın her bir üyesinin sahip olduğu bir özellikten hareketle toplamın da bu özelliğe sahip olduğu şeklinde bir çıkarımda bulunmak her zaman hatalı değildir. Fakat buradaki toplamın somut bir varlık mı yoksa soyut bir varlık mı olduğunun belirlenmesi önemli görünmektedir. Burada bilyelerin toplamı olarak bahsedilen şey, herhangi bir şeyin dizisini / grubunu veya sınıflandırmasını ifade etmemekte, fiziksel bir varlığa işaret etmektedir. Bu sınıfın veya grubun kendisi ise fiziksel bir toplamdan ziyade soyut bir varlık olduğundan ağırlığı olma gibi bir niteliği yoktur. Dolayısıyla, olumsal varlıkların sonsuz toplamının bir açıklaması veya nedeni olup olmadığına karar verebilmek için, toplamdan fiziksel toplam

[51] Reichenbach, *The Cosmological Argument: A Reassessment*, 99.

[52] Michael Peterson vd., *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş* (İstanbul: Küre Yayınları, 2009), 121.

gibi somut bir varlık mı yoksa soyut bir varlık mı anlaşıldığının netleştirilmesi gerekir.^[53]

Russell'ın verdiği insan ve insanlık örneğine dönecek olursak; görünen o ki Russell, insanlığı, varlığının nedeni olmayan soyut bir dizi (*abstract set*) olarak görmektedir. Fakat Russell'ın bir bütün olarak âlem ve âlemin üyeleri arasındaki ilişkiyi açıklamak için yaptığı bu insan-insanlık benzetmesinin uygun olmadığını söyleyebiliriz. Çünkü burada söz konusu olan âlem ve tek tek âlemdeki varlıklar zaman ve mekân içerisinde olduğu için her ikisi de somut varlık olarak görülebilir. Dolayısıyla, âlemin bütünü ve âlemdeki varlıklar arasındaki ilişki, insan ve insanlık kavramlarındaki ilişki gibi değildir. O halde, kozmolojik argümanda olduğu gibi tek tek âlemdeki olumsal varlıklardan hareketle bir bütün olarak âlemin nedeninin sorgulanmasında da kategorik bir hata bulunmamaktadır.^[54]

Ayrıca kozmolojik argümanda bütünleme yanılışına düşülüp düşülmediğini değerlendirmek için âlemdeki varlıklar ve âlem arasında bir parça-bütün ilişkisi olup olmadığını da irdelemek gerekir. Olumsal varlıkların bütününden kastedilen, tek tek olumsal varlıkların toplamından başka bir şey değil midir? Eğer bütün, onun parçalarının toplamından başka bir şey değilse, parçalar olmasaydı bütünü de var olmayacağı sonucuna ulaşmak mümkün olur. Parça var olmadığında bütün de var olmayabilirse, bütünü de olumsal olduğu çıkarımını yapmak makul olacaktır. Kaldı ki, bütünü parçalarının olumsal olduğunu kabul edip bütünü olumsal olduğunu reddetmek de açık bir çelişki gibi durmaktadır.^[55] Dolayısıyla, kozmolojik argümandaki âlemdeki tek tek olumsal varlıkların bir nedene veya açıklamaya sahip olması gerektiğinden bir bütün olarak âlemin olumsal olduğu sonucuna ulaşmak bir bütünleme yanılışına değildir. Burada tıpkı daha önce bahsedilen kitap, masa ve tuğla örneğindeki gibi bir akıl yürütme söz konusudur.

Bir başka açıdan şu şekilde bir soru da sorulabilir: Kendi içerisinde yok oluş ve değişim yaşaması açısından, âlemin bir bütün olarak parçalarının toplamından daha büyük olduğu söylenebilse de bu durum âlemi bütün olarak daha farklı bir kategoriye dâhil edebilir mi? Nihayetinde âlemin içindeki her şey olumsalsa, bir bütün olarak âlem nasıl olumsal olmayabilir? Âlemdeki her bir olumsal varlığın ortadan kalktığını düşünürsek, böyle bir durumda âlem de olmayacaktır. Bütün bunlara dayanarak, eğer olumsal varlıklar kendisi dışında bir açıklama gerektiriyorsa, hangi mantıksal ve ontolojik temellere dayanarak âlemin bundan muaf tutulacağı sorusunu rahatlıkla sorabiliriz.^[56]

[53] Rowe, "Two Criticisms of the Cosmological Argument", 448-449.

[54] Richard M. Gale, *On the Nature and Existence of God* (Cambridge: Cambridge University Press, 1991), 251.

[55] Reichenbach, *The Cosmological Argument: A Reassessment*, 102.

[56] David S. Oderberg, "The Cosmological Argument", *The Routledge Companion to Philosophy of Religion*, ed. Chad Meister & Paul Copan (London & New York: Routledge, 2013), 406.

Benzer şekilde, Copleston'un da ifade ettiği gibi, Russell'in kıyaslamasında bir eşitlik bulunmamaktadır. Buna göre, eğer Copleston "Her nesnenin fenomenal bir nedeni vardır, dolayısıyla bütün bir dizinin de fenomenal bir nedeni vardır" şeklinde bir akıl yürütmeye bulunsaydı, burada bir eşitliğin bulunduğundan söz edilebilirdi. Copleston'un söylediği, fenomenal nedenlerin bu diziyi açıklamada yetersiz olduğu, dolayısıyla aşkın bir nedeni olması gerektiğidir. Buna göre, bir olaylar dizisi için iki farklı seçenek önümüzde durmaktadır: Nedenlenmiş olmak ya da nedenlenmemiş olmak. Eğer nedenlenmemişse, bu onun kendi kendisi için yeterli olduğu, bir diğer ifadeyle zorunlu olduğu anlamına gelir. Ancak eğer bu olaylar veya varlıklar dizisinin her bir üyesi / parçası olumsuzsa, bu dizi veya bütün zorunlu olamaz. Çünkü, bütünü parçalarından ayrı bir varlığından söz edemeyiz. Her bir üye nedene / açıklamaya ihtiyaç duyuyorsa, bütünü de ihtiyaç duyduğunu söyleyebiliriz.^[57]

Nitekim kozmolojik argümanla ulaşılan sonuç, her bir insanın anneye sahip olmasından tüm insanlığın anneye sahip olacağı şeklinde bir sonuç değildir. Olumsal varlıkların bir şekilde yokluktan etkilenen varlıklar olduğunu göz önünde bulundurursak, olumsal varlık olmamızın bir gereği olarak (varlığımız bağımlı olduğu için) var olabilmek için bir anneye sahip olmamız gerektiği sonucuna ulaşırız. İnsanlığın da olumsal olması hasebiyle, bir bütün olarak varlığının bağımlı olması söz konusudur. Dolayısıyla, bir kümenin/sınıfın kavramının da (insanlık kavramı gibi) onun her bir üyesinin yoksun olduğu şeyden yoksun olduğunu söylemek hatalı değildir. O halde tek tek insanlar varlıksal bağımsızlıktan yoksunsa, insanlık kavramı için de aynı şeyin geçerli olduğu sonucuna varılabilir. Eğer olumsuzluk olumsal olmayan bir yeter nedeni gerektiriyorsa, bütün olarak âlem de tikel varlıklar gibi bu şekilde olumsal olmayan bir yeter nedeni gerektirir.^[58]

Olumsal âlemin tek tek parçalarının bir açıklaması veya nedeni olmasından bütünü de açıklaması olması gerektiğinin çıkarılamayacağı düşüncesi, bir açıdan ateistik düşüncenin ağırlıklı olarak önermelerin doğruluk değerini duysal tecrübeye bağlamasıyla açıklanabilir. Çünkü böyle bir düşünceye göre, tek tek âlemdeki varlıklarda olumsuzluktan kaynaklanan bu varlıksal bağımlılığı tecrübe edebiliriz. Ancak bütünü varlıksal olarak bağımlı olup olmadığı, duysal tecrübenin konusu değildir. Görüldüğü üzere, Russell'in âleme dair nedensel bir açıklamayı kabul etmemesinin arka planında, anlamlı nedensel açıklamaların bilimsel açıklamaya başvuran açıklamalar olduğunu varsayan pozitivistizmin olduğu söylenebilir. Ancak Reichenbach'ın da ifade ettiği gibi, özellikle kişisel açıklamaların gerçek (bir anlamda yeterli ve tam) açıklamalar olduğu kabul edildiğinde, nedensel açıklama arayışının meşru olmadığını savunan bir düşüncenin, ispat

[57] Russell, "The Existence of God", 135. Ayrıca bk. Robert C. Koons, "A New Look at the Cosmological Argument", *American Philosophical Quarterly* 34/2 (Nisan 1997), 204.

[58] Louis Leahy, "Contingency, in the Cosmological Argument", *Religious Studies* 12/1 (Mart 1976), 95-96.

etmek istediği şeyi varsaydığını, bir başka ifadeyle döngüsellik hatasına (*question begging*) düştüğünü ileri sürebiliriz.^[59]

Ancak âlemin bir bütün olarak bir nedeninin veya açıklamasının olup olmadığı sorusunun makul veya meşru olup olmadığına sadece kabul edilen felsefi varsayımlara dayanarak karar vermek veya kategorik olarak nedenin var olma ihtimalini bile reddetmek uygun görünmemektedir. Copleston'a göre, olumsal/sonlu varlıkların varlığı gibi bir sorunun gerçekliğinin (ampirik bir olgu olarak) kabul edilip, bu sorunun çözümünün aşkın bir varlığın varlığını gerektirmediği kabul edilebilir. Bir diğer ifadeyle, bir kişi "Varlık vardır ve o kadardır" demek yerine, bu varlıkların varlığının açıklama gerektirdiğini, ancak bu açıklamanın aşkın bir varlık olmak zorunda olmadığını düşünebilir. Diğer taraftan olumsal varlıkların varlığının bir sorun olduğunu kabul etmek ve bu sorunun çözümünü aşkın varlığı olumlamaktan başka bir yerde aramak mümkün değildir. Eğer bir kişi aşkın varlığın olumlamasına götürecek bu yola girmek istemiyorsa, olumsal varlıkların varlığı sorununu inkâr etmesi gerekir. Aynı şekilde bu kişinin yapması gereken şey, şeylerin sadece var olduğunu ve söz konusu varlıksal sorunun sözde bir sorun olduğunu ileri sürmektir. Copleston bu durumu şu benzetmeyle açıklar: "Eğer bir kişi satranç tahtasına oturup hamle yapmayı bile reddederse, tabii ki mat edilemez."^[60] Bu durumda iki seçenekle karşı karşıya olduğumuz söylenebilir: İlki, gerçekte var olan olumsal varlıkların varlığının inkâr edilmesidir ki, bu makul bir seçenek değildir. İkincisi ise, bu varlıkların varlığının kabul edilip onlar için tam bir açıklama arayışına girmektir. Tam bir açıklama ise tek tek olumsal varlıkların başka olumsal varlıklar aracılığıyla açıklanması suretiyle değil, bütününi niçin var olduğunun ve o şekilde olduğunun açıklanması suretiyle mümkün olabilir. Olumsal varlıkların kabul edilip, bu varlıklar için bir yeter neden/açıklama aramanın anlamsız olduğunu iddia etmek birbiri ile bağdaşmamaktadır.

Richard M. Gale'e (ö. 2015) göre Russell, bütününi varlığı için bir açıklamanın bulunduğunu varsayma hakkımız bulunmadığı şeklinde bir iddiadan daha güçlü bir iddiada bulunmaktadır. Bu iddia da kavramsal olarak böyle bir açıklamanın olamayacağı şeklindedir. Fakat neden böyle bir açıklama olamayacağını sorabiliriz.^[61] Yeter neden ilkesi gereğince bir şeyin neden var olmayıp da var olduğunun veya neden başka türlü değil de o şekilde olduğunun sorulmasının önünde bir engel görünmemektedir. Bir sorunun anlamlı bir soru olup olmaması ile o sorununun bir cevabının olup olmaması ise ayrı şeylerdir.^[62] O halde, Copleston'un da belirttiği gibi, "Herhangi bir neden bulunmamaktadır" ve "Bir neden aramamalıyız" şeklindeki iki iddia birbirinden farklıdır. "Bir neden bulunmamaktadır" iddiası

[59] Reichenbach, "Explanation and the Cosmological Argument", 106.

[60] F. C. Copleston, *Thomas Aquinas* (London: Search Press, 1955), 128.

[61] Gale, *On the Nature and Existence of God*, 251.

[62] Rowe, "Two Criticisms of the Cosmological Argument", 451.

baştan varsayım şeklinde değil, araştırmadan sonra öne sürülebilecek bir iddiadır. Öyleyse, “Neden hiçbir şey yok değil de var?” sorusunu sormanın meşruiyeti göz ardı edilemez. Her ne kadar biz birtakım şeylerin nedenlerine dair bilgiyi tecrübe yoluyla edinsek de bu durum bizim birtakım şeylerin nedenini veya açıklamasını sormamızın önünde engel değildir.^[63]

Denilebilir ki, bizim tarafımızdan bilinsin veya bilinmesin var olan her şeyin bir yeter nedeni vardır. Bir şeyin var olmasının onun varlığı için yeter neden aramız için makul bir gerekçe olduğu söylenebilir. Bir şeyin var olmayışının veya sırf yokluğunun bir açıklama gerektirmeyebileceği savunulabilir, ancak aynı şey varlık için geçerli değildir. Richard Taylor (ö. 2003) bu durumu şu şekilde açıklar: Ormanda yarı şeffaf bir bilye bulduğumuzu varsayalım. Bu bilyenin varlığının hiçlikten çıktığı veya varlığı için açıklama olmayacağı düşüncesi isabetli olmayacaktır. Pek az kişi bu bilyenin neden yok değil de var olduğu üzerinde düşünse de veya açıklama kavramının ne olduğu konusunda bir fikre sahip olmasa da bu durum, var olan her şeyin bir açıklaması olmasının gerektiği durumunu etkilemeyecektir. Bu şekilde bir bilye hiç var olmasaydı, elbette bir açıklama gerekmebilirdi. Farz edelim ki, bilye dışında her şey yok oldu ve söz konusu bilye bütün fiziksel âlemi oluşturdu. Bu durumda bile bilyenin varlığının açıklanmış olduğunu veya açıklama ihtiyacının bulunmadığını ileri süremeyiz. Hatta bir adım daha ileri giderek bu bilyeden başka bir gerçeklik olmadığını ve olamayacağını, bu bilyenin sonsuza kadar bütün fiziksel âlemi oluşturacağını varsaysak, neden yok değil de var olduğunun “ondan bağımsız” bir açıklaması olması gerektiğini hâlâ öne sürebiliriz. Benzer şekilde, bilye örneği olumsal âlem için de geçerlidir. Herhangi bir şeyi o veya bu şekilde betimlemenin, onların varlığına bir neden bulma zorunluluğundan kaçınmamız için bir gerekçe olamayacağını ileri sürebiliriz.^[64]

Görüldüğü üzere, bir teist için âlemdeki tek tek olguların bir diğeri aracılığıyla açıklanması, bir anlamda onun betimlenmesinden öte bir anlam ifade etmemektedir. Bu şekildeki bir açıklama kısmî ve yetersiz kabul edilmektedir. Ateistik bir düşünce açısından ise âlem için bir “ilk neden” öne sürmek, açıklama olarak değerlendirilemez. Zira bu durum âlem hakkında bize fazladan bir bilgi vermemekte ve âlemi daha fazla anlaşılır kılmamaktadır.^[65] Russell’ın düşüncelerinin arka planında ise âlemdeki olguların ancak bilimle açıklanabileceği düşüncesinin bulunduğunu görmemiz mümkündür. Buna göre, bilimin açıklayamadığı şeyler açıklama alanının ötesinde olmaktadır. Ancak eğer yeter neden ilkesi doğru ise, var olan her şeyin tam ve yeterli bir açıklamasının olması gerekir. Bilim âlemdeki varlıkların neden yok değil de var olduğunu tikel düzlemde ve birbirleri ile ilişkisi açısından açıklayabilir. Ancak bir bütün olarak âlemin neden yok değil de var

[63] Russell, “The Existence of God”, 34.

[64] Richard Taylor, *Metaphysics* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 1992), 100-103.

[65] Le Poidevin, *Ateizm*, 77.

olduğunun açıklamasını veremez.^[66] O halde âlemin var oluşu için yine âlemin kendisinden hareketle sunulan kısmî açıklamanın âlemle ilgili pek çok soruyu cevapsız bıraktığı söylenebilir. Âlem eğer olumsalsa, açıklanmaya muhtaç olduğunu düşünmemizin önünde bir engel görünmemektedir.

SONUÇ

Leibniz'in yeter neden ilkesine dayanan kozmolojik argümanı, öncüllerinin ve akıl yürütmesinin açıklığı nedeniyle teistik argümanlar içerisinde özel bir yere sahiptir. Tek tek âlemdaki varlıkların ve bütün olarak âlemin olumsal olmasından ve olumsal varlıkların kendisinin nedeni olamayacağından hareket eden bu argümana yönelik en etkili eleştiri yöneltenden birisi de Russell'dır. Russell varsaydığı felsefi sistemle bağlantılı olarak, evvela zorunlu varlık kavramının anlamı olan bir kavram olmadığını öne sürmektedir. Russell'ın zorunlu varlığın anlamsızlığına yönelik eleştirisinin, Copleston'un, bu kavramdan bir şey anlaşılıyorsa, var olmadığını da iddia edilemeyeceği şeklindeki eleştirileriyle zayıfladığını düşünebiliriz. Buna göre, Russell'ın yapması gereken, zorunlu varlık kavramının anlamsız olduğu şeklinde kategorik bir yargıdan hareket etmek değil, olumsal varlıkların olumsal olmayan bir açıklamasının olması gerektiği şeklindeki akıl yürütmeyi eleştirmektir.

Russell'ın bir diğer eleştirisi ise kozmolojik argümanın temel öncüllerinden birisi olan olumsal varlıkların var olduğu ve âlemin de olumsal olduğuna yöneliktir. Kozmolojik argüman bütün varlıkların olumsal olamayacağından hareketle zorunlu varlığın var olmasını zorunlu görürken, Russell bütün bir âlem için neden veya açıklama aramanın meşru olmadığını savunmaktadır. Ancak varlığının açıklaması kendisinde bulunmayan olumsal varlıklar için onlardan bağımsız ve olumsal olmayan bir neden aramak son derece meşru ve rasyonel bir taleptir. Olumsal varlıkların var olduğu apaçıkça, bu varlıkların var olması için bir nedenin bulunması gerektiği de oldukça akla yatkın görünmektedir. Kaldı ki, Russell'ın âlem hakkında birtakım soruları sormanın meşru olmadığı şeklindeki varsayımlarının doğruluğu da bu varsayımların dayandığı felsefi sistemlerin temellendirilmesine bağlı görünmektedir. O halde Russell'ın eleştirilerinin cevaplanamaz nitelikte olmadığını söyleyebiliriz.

Nihayetinde Copleston ile Russell arasındaki çatışma bir yerde duyuşal tecrübeden bağımsız olarak zorunlu varlık hakkında mantıksal bir çıkarımda bulunulup bulunulamayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Pozitivist bir bakış açısıyla zorunlu varlık ve nedensellik kavramının duyuşal tecrübeden bağımsız bir anlamının olamayacağı sonucuna ulaşılabilir. Benzer bakış açısıyla, olumsal varlıkların var

[66] James W. Cornman vd., *Philosophical Problems and Arguments: An Introduction* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1992), 230-231.

olması kendi kendisinin açıklamasını verebilirken, teistik bir bakış açısından sırf olumsal varlıklar kendisinin tam ve yeterli açıklamasını verebilecek nitelikte değildir. Bir bütün olarak âlem için bir nedenden bahsedememe ve nedenselliği âlemi tecrübe etmemizle sınırlama düşüncesinin kaynağı, pozitivizmin nedenselliği bilimsel açıklamalarla sınırlama şeklindeki temellendirilmemiş varsayımdır. Pozitivist bir bakış açısının bu varsayımları ise, âlem için yeter neden aramanın meşru olmadığı sonucuna ulaşmak için yeterli görünmemektedir. Burada gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus, olumsal âlem dışında zorunlu ve aşkın bir nedene başvurulmadığında âlemin neden/hangi amaca binâen var olduğu ve âlemi bir küme olarak düşünürsek, neden başka üyeleri değil de mevcut üyeleri içerdiğinin cevapsız kalacağıdır. Bu tür soruların cevapsız bırakıldığı bir açıklamanın ise ne kadar yeterli olabileceği ise tartışmalıdır.

Sonuç olarak, Leibniz'in kozmolojik argümanı ile âlemin bir açıklamasının veya yeter nedeninin olması gerektiği sonucuna ulaşılabileceği ancak bu yeter nedenin Tanrı olup olmadığının hâlâ tartışmalı olduğu iddia edilmektedir. Ancak bu argümanla var olduğu sonucuna ulaşılan yeter nedenin Tanrı olduğunun rasyonel bir beklenti olduğunu söyleyebiliriz. Nihayetinde olumsal âlemin nihâî ve tam açıklamasının kişisel açıklama ile mümkün olabileceğini, bu kişisel açıklamaya en layık varlığın da teizmin zorunlu, zati ve aşkın Tanrısı olduğunu öne sürebiliriz. O halde denilebilir ki, olumsal âlemin neden var olduğunu ve neden başka türlü değil de bu şekilde olduğunu Tanrı'nın varlığı ve O'nun filleri ile açıklamak oldukça makul bir sezgiye dayanmaktadır. Olumsal âlemin varlığı için teizmin ve ateizmin sunduğu çözüm önerileri kıyaslandığında, ateistik düşüncenin "Âlem sadece vardır ve o kadardır" şeklindeki iddiasına karşılık, kozmolojik argümanın sunduğu kişisel açıklamanın teizmin açıklayıcılığına önemli ölçüde katkıda bulunduğunu savunabiliriz.

KAYNAKÇA

- Ağca, Fatma Nur. "Kant ve Ontolojik Argüman". *Din ve Felsefe Araştırmaları* 4/8 (Aralık 2021). 248-265.
- Aslan, Adnan. *Tanrı'nın Varlığına Dair Argümanlar ve Çağdaş Ateist Din Felsefesi Eleştirisi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 11. Basım, 2007.
- Beki, Münteha. *Tanrı ve Mükemmellik*. Ankara: İlahiyât, 1. Basım, 2022.
- Blumenfeld, David. "Leibniz's Ontological and Cosmological Arguments". *Cambridge Companion to Leibniz*. ed. Nicholas Jolley. 353-381. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- Copleston, F. C. *Thomas Aquinas*. London: Search Press, 1. Basım, 1955.
- Cornman, James W. vd., *Philosophical Problems and Arguments: An Introduction*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 4. Basım, 1992.
- Craig, William Lane. *The Cosmological Argument from Plato to Leibniz*. London: Macmillan, 2. Basım, 1986.
- Davis, Stephen D. *God, Reason and Theistic Proofs*. Grand Rapids, Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Company, 1. Basım, 1997.
- Davis, Stephen T. "The Cosmological Argument and the Epistemic Status of Belief in God". *Philosophy of Religion: A Reader and Guide*. ed. William Lane Craig. 82-91. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1. Basım, 2002.

- Edwards, Paul. "Introduction: The Existence of God". *A Modern Introduction to Philosophy: Readings from Classical and Contemporary Sources*. ed. Paul Edwards & Arthur Pap. 372-389. New York: The Free Press, 5. Basım, 1966.
- Edwards, Paul. "The Cosmological Argument". *The Cosmological Arguments: A Spectrum of Opinion*. ed. Donald R. Burrill. 101-123. New York: Anchor Books, 1. Basım, 1967.
- Erdem, Engin. *Varlıktan Tanrı'ya: İbn Sînâ'nın Metafizik Delili*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 2016.
- Fârâbî. *İdeal Devlet*. çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Flew, Antony. *God & Philosophy*. New York: Harcourt, Brace & World, 1. Basım, 1966.
- Gale, Richard M. *On the Nature and Existence of God*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 1991.
- Hume, David. *Din Üstüne*. çev. Mete Tunçay. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Basım, 1979.
- İbn Sînâ. *Metafizik: İlahiyât-ı Şifa*. çev. Ekrem Demirli-Ömer Türker. İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2011.
- Kant, Immanuel. *Critique of Pure Reason*. İng. çev. ve ed. Paul Guyer & Allen Wood. Cambridge: Cambridge University Press, 1. Basım, 1998.
- Koons, Robert C. "A New Look at the Cosmological Argument". *American Philosophical Quarterly* 34/2 (Nisan 1997), 193-211.
- Kutluer, İlhan. *İbn Sînâ Ontolojisinde Zorunlu Varlık*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Leahy, Louis. "Contingency, in the Cosmological Argument". *Religious Studies* 12/1 (Mart 1976), 93-100. <https://doi.org/10.1017/S0034412500009021>.
- Leibniz, G. W. "The Monadology". *The Monadology and Other Philosophical Writings*. çev. Robert Latta. 215-277. Oxford: Clarendon Press, 1898.
- Leibniz, G. W. "On the Ultimate Origination of Things". *Philosophical Essays*. ed. Roger Ariew & Daniel Garber. 149-155. Indianapolis & Cambridge: Hackett Publishing Company, 1. Basım, 1989.
- Le Poidevin, Robin. *Ateizm: İnanma, İnanmama Üzerine Bir Tartışma*. Çev. Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2003.
- Locke, John. *An Essay Concerning Human Understanding*. ed. Peter H. Nidditch. New York: Oxford University Press, 1975.
- Mackie, J. L. *The Miracle of Theism: Arguments For and Against the Existence of God*. New York: Oxford University Press, 1. Basım, 1983.
- Mehdiyev, Nebi. *Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Morris, Thomas V. "Perfect Being Theology". *Noûs* 21:1 (Mart 1987), 19-30. <http://www.jstor.org/stable/2215055>.
- Oderberg, David S. "The Cosmological Argument". *The Routledge Companion to Philosophy of Religion*. ed. Chad Meister & Paul Copan. 401-410. London & New York: Routledge, 2. Basım, 2013.
- Peterson, Michael vd., *Akil ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*, İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2009.
- Pruss, Alexander R. "The Leibnizian Cosmological Argument". *The Blackwell Companion to Natural Theology*. ed. William Lane Craig & J. P. Moreland. 24-100. West Sussex: Blackwell Publishing, 1. Basım, 2009.
- Reçber, Mehmet Sait. *Tanrı'yı Bilmenin İmkânı ve Mâhiyeti*. Ankara: Kitâbiyât, 1. Basım, 2004.
- Reçber, Mehmet Sait. "Günümüz Felsefe Akımları". *Felsefe*. ed. Mehmet Bayraktar. 390-430. Ankara: Ankara Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, 2. Basım, 2006.
- Reichenbach, Bruce R. *The Cosmological Argument: A Reassessment*. Illinois & Florida: Charles C. Thomas, 1. Basım, 1972.
- Reichenbach, Bruce R. "Explanation and the Cosmological Argument". *Contemporary Debates in Philosophy of Religion*. ed. Michael L. Peterson & Raymond J. VanArragon. 97-114. Bodmin, Cornwall: Blackwell Publishing, 2. Basım, 2005.
- Rescher, Nicholas. *Leibniz: An Introduction to His Philosophy*. Aldershot, Hampshire: Gregg Revivals, 2. Basım, 1993.
- Rowe, William. "The Cosmological Argument and the Principle of Sufficient Reason". *Man and World* 1/2 (Mayıs 1968), 278-292. <https://doi.org/10.1007/BF01258405>.
- Rowe, William L. "Two Criticisms of the Cosmological Argument". *The Monist* 54/3 (Temmuz 1970), 441-459. <https://doi.org/10.5840/monist197054329>.
- Rowe, William L. *The Cosmological Argument*. New Jersey: Princeton University Press, 1975.

- Russell, Bertrand. *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*. London & New York: Routledge, 1992.
- Russell, Bertrand. "The Existence of God". *Why I am not a Christian*. London & New York: Routledge, 1. Basım, 2004.
- Sarıyıldız, Zeyneb Betül. İmkân Kanıtı ve Yeter Neden İlkesi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Smith, George H. *Atheism: The Case Against God*. Version 1.1: The Sceptic's Bookshelf, 2003.
- Swinburne, Richard. *The Existence of God*. New York: Oxford University Press, 2. Basım, 2004.
- Taylan, Necip. *İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Taylor, Richard. *Metaphysics*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 4. Basım, 1992.
- Yavuz, Zikri. "Kozmolojik Kanıt ve İki İtiraz". *Kelam Araştırmaları* 11/1 (Ocak 2013), s. 201-220.